

**BENKŐ JÓZSEF BOTANIKAI SZÓTÁRAI
A SEPSISZENTGYÖRGYI MATEMATIKA-FIZIKA LICEUM
KÖNYVTÁRÁBAN**

NAGY EDIT

A sepsiszentgyörgyi Matematika–Fizika Líceum könyvállományának jelentős részét képezi a régi könyvek gyűjteménye, melyet az egykori Mikó kollégium könyvtárában megőrzött kötetek alkotnak. A kollégiumi könyvtár alapjait 1859-ben már az iskola alapításának évében rakták le. Az indulást, az állománygyarapítást és a könyvtárrá fejlődést adományok tették lehetővé. Kisebb-nagyobb személyi hagyatékok nagyszámú értékes könyvvel gazdagították a könyvtár állományát. Rendezése alkalmával, valamint a feldolgozó tevékenység során került napvilágra Benkő József (1740–1814) latin–magyar–német–francia, valamint latin–magyar–román nyelvű botanikai szótárainak első kiadásban megjelent kétszáz éves példányai. „Ezek a szójegyzékek, jelentőségüknél fogva, kiemelkednek Benkő növénytani munkái közül. Fontos állomásai a magyar botanika fejlődésének, és nagy hatást fejtettek ki az erdélyi szász, valamint a román s természetesen a magyar növénytani szótáriródalomra.” (Éder 33).

Benkő J. tudományos munkássága különösen két tudományágra: a történelemre és a botanikára (a fűvészetre) terjedt ki. Történeti kutató munkájával párhuzamosan botanikai kutatásokat is végzett (6, 10, 15). Ő maga vallotta „A fűvészség előttem igen kedves volt, és talán mind időt, mind pedig csekély állapotomhoz képest költséget tőlem többet édesgetett ki, mint kellett volna” (Mikó 250). A középkori tudós nagy jelentőséget tulajdonított a tudományos ismeretterjesztésnek, fontosnak tartotta a természettudományok népszerűsítését s minden lehetőséget felhasznált ennek érdekében. Munkáinak kiadása gyakran akadályokba ütközött, törekvései saját korában nem találtak megértésre, így több kézírata maradt kiadatlan (4, 6, 10).

Benkő J. botanikai szótárait alapos kutató munka és több természettudományi írása előzte meg. Tájékoztatás céljából néhány szóban megemlítjük ezeket a műveket.

Az 1777-ben Bécsben megjelent „Transsilvaniá“-ban először adta közre növénytani kutatásait, melyben Erdély természetrajzát ismerteti (a Természet három országát írja le bővebben). Ez részét képezi a „Flora Transilvanica” Erdély flóráját felölelő legfontosabb növénytani munkájának, mely nyomtatásban nem jelent meg, kézírata pedig másolat nélkül elveszett (1, 6, 10).

Botanikai kézikönyvet szerkesztett „Füvészeti szikra” (*Scintilla Botanica*) címen 1777-ben, amely szintén kiadatlan maradt (6, 10, 15).

Mint pap, halotti beszéd helyett füvészeti prédikációt tartott 1777-ben elmondott és 1781-ben Szebenben megjelent „Téli bokréta” című temetési beszédben. Benne „a növényország természete és a füvészetan filosofájának kezdete adatik elő magyarul” (Mikó 86). Ez alkalommal ismertette először Benkő J. Linné rendszerét magyar nyelven (6, 10, 15).

A Magyar Hírmondó-ban adta közre füvészeti leveleit 1780-ban (4, 10). Az első levélben növénytan gyűjtő útjáról számol be. „Sokat fáradtam, megvallom tíz esztendőktől fogva (. . .), hogy kitanulhassam, és úgy írhas-sam le magam látásomból, minémű Fái és Fűvei teremnek Erdélynek”. A második levélben pedig így ír: „Mert gyönyörűséges dolog nálunk önként termő Fákat és Fűveket látni és esmerni”. (Magyar Hírmondó 95 levél 765–770, 96 levél, 771–776).

Benkő J. tudományos ismeretterjesztőként méltó társra talált Molnár Jánosban (1728–1804) a kor nagy tudású, művelt tudományterjesztőjében (14, 17, 18). Molnár János a „Transsilvaniá”-ban olvasottak alapján kérte fel Benkőt egy botanikai szótár megírására. A kért munkát a szerző 1780–81-ben készítette el. 1780-ban fejezte be a latin–magyar–német–francia nyelvű botanikai szótárt a „Nomenclatura Botanica”-t, 1781-ben pedig a latin–magyar–román nyelvű növényi szójegyzéket a „Nomina Vegetabilium”-ot. Molnár János mindkét munkát kiadta az általa szerkesztett „Magyar Könyv-Ház” c. ismeretterjesztő évkönyv köteteiben 1783-ban (2, 3, 11). A „Magyar Könyv-Ház”-nak 22 kötete (szakasz) jelent meg 1783 és 1804 között. Molnár János az általa olvasott könyvek kivonatait ismertette saját szavai szerint, „kiszedvén belőlek (a könyvekből) azt amit a tudósításra gyönyörűnek, a tudományra hasznosnak, az igyekezet nevelésre hathatósnak vélttem lenni”. (Az első kötet előszavából).

A sepsiszentgyörgyi Matematika–Fizika Líceum könyvtárában a „Könyv Ház”-nak csak az első kötete található meg. Bár Molnár mind a négy kötetben foglalkozik Benkő műveivel, jelenleg az első két kötet áll érdeklődési körünkben, mivel itt nyomtatták ki a botanikai szótárokat. A harmadik kötetben röviden, a negyedikben bővebben ismerteti Benkő J., „Transsilvaniá”-ját III. köt., 378 oldalon, IV. köt., 24 oldalán (6, 11).

Ferenci János (1788–1868) könyvadományából (1100 kötet) 1867-ben került az iskola gyűjteményébe az első kötet (lelt. sz. 1752): Molnár János: Magyar Könyv-Ház. I. szakasz., Pozsony, Landerer Mihály, 1783.

Mikó Imre könyvhagyatékából (1519 kötet) maradt ránk a „Magyar Könyv-Ház” 2, 3, 4 kötete, amely 1881-ben került az iskola könyvtárába (lelt. sz. 1758, 1759, 1760).

A latin–magyar–német–francia szójegyzék a „Könyv-Ház” első kötetének (szakasz) XXXIII. könyveként jelent meg a 319–432 oldalon 1883-ban Pozsonyban: *Nomenclatura Botanica*. CL. D. Iosephi Benkő címen (2, 11). A szerkesztő a következőképpen ismerteti a művét: „Közép-Ajtai Benkő József Úr, kinek Erdélyről és a Milkói Püspökségről írt könyvei érdemek szerint nevezetes (’s kinek Erdély Flóráját alig várjuk) kéréssemre fü-szeres egy munkát készített (...) Ő azt így nevezé: *Nomenclatura Botanica*. Fűszeres nevezetek-Linneus rendi szerént (...) a Német és Frantzia szókat válogatott rendű jó könyvekből szedé (...) A magyar szókban hasznát vette Lippainak, Csapónak, Páriz Pápainak de főképpen tulajdon utazásainak” (2).

Benkő J. munkájában elsőként rendszerezte a növényeket a Linné féle binominalis nomenclatura szerint több nyelvű megnevezéssel, ismertette a növények népi elnevezéseit is. A „Nomenclatura Botanica”, Benkő növényneveinek legteljesebb gyűjteménye (6). Ezt a munkát már az 1780-ban Budán megjelent „Phytologikon” című latin versekben írt tankönyvében felhasználta saját bevallása szerint „nagy haszonnal”. Benkő művét csak 1783-ban nyomtatták ki (11, 16).

A Könyv-Ház második kötetében jelent meg szintén Pozsonyban 1783-ban Benkő „Nomina Vegetabilium” címen latin–magyar–román botanikai szótára LXXIX. könyvként (3, 11). A szerkesztő bevezetéseként a következőket írja: „Olvastatott ily K. (Könyv) Nomenclatura Vegetab. Autore Jos. Benkő Közép Ajt. (a) A „Fűszéres szózatoknak Magyar és Román neveik”.

Továbbá közli, hogy a kéziratot kísérő „tudósításában az író, kinek ditéretes más ily munkája, az első szakaszban találhatik, eléadja igyekezetének okát: mert a románság igen ismeri a füveket s azokat haszonra fordítván más nemzeteket fellül halad. E nevek összeszedésében segítője volt Molnár Adány nevezetes Orvos Doctor; ki Brassóban végzé életét 1780-ban, minek utána majd 20 esztendeig viselt orvosi hivatalt Bukarestben Havas-alföldön. Egyéb segítői: Mauks Tobias Kolozsvári nagy nevű Patikáros Úr, Weisskircher, Langedorf, és Birk Brassói Patikáros Urak (...) Adatott ez a tudósítás Közép Ajtán 1781-ben Szeptemb. 18-dik napján”.

Benkő József már a „Transsilvania”-ban jelezte (II. köt.), hogy az „Erdély Flórájában (Flora Transsilvanica) román növényneveket is fog gyűjteni”, mert mások által figyelmen kívül hagyott füveket, különösen a román asszonyok sok eredménnyel alkalmazták a különböző betegségek gyógyításában”. Amint már említettük a „Flora Transilvanica” nem jelent meg. A benne összegyűjtött növénynevek jegyzékét Benkő J. felhasználta a „Nomina Vegetabilium” elkészítésénél (6, 12, 13). Ez a munka az első román nyelvű tudományos növénytan szójegyzék, amely a nép ajkáról gyűjtött növényneveket tartalmazza. Benkő a kéziratot 1781-ben küldte le a kiadónak de az csak 1783-ban jelent meg nyomtatásban. Linné 24 osztályában csoportosított növényneveket három oszlopban latinul, magyarul és románul tünteti fel. 429 növényfajta 612 román megnevezéssel szerepel. A szerző fonetikusán, magyar helyesírással igyekezett lejegyezni a nép ajkáról gyűjtött eredeti növényneveket. Túlnyomó részben Erdélyi megnevezéseket szerepeltet, egyes esetekben megjelölve a területet, ahol másként nevezik ugyanazt a növényt. (Moldvában, Munténiában). Több esetben rámutatott a növényi elnevezések nyelvi eredetére. Néha cigány és örmény növénynevet is ismertet (2, 12).

E szójegyzék alapján indult el a román növénytan szótáriradalom. Benkő műveinek egyik nagy méltatója Emil Pop (1897–1974) a nagy román botanikus (6, 8, 12). Mindkét botanikai szótár úttörő munka, melyeket századokon át hasznosították a tudomány különböző területein. Utóéletét számos, e témával foglalkozó mű biztosította (6, 8, 12). Megjelenésük után „a botanikusok és a szótárírók egyaránt az általa meghonosított Linné féle rendszer szerint közölték, illetőleg értelmezték a növényneveket, s ezzel egyrészt közvetve, másrészt pedig igen gyakran az ő örökségéből merítettek” (Éder 60).

Benkő gyűjtését Veszelszki Antal adta ki 1798-ban Pesten (a szerző tudta nélkül): A növények planták országából való erdei és mezei gyűjtemény,

vagyis fa és fűszeres könyv, melyben azoknak deák, magyar, német, franc, cseh és oláh neveik... több fa és fűvészirókból... egybeszedettek" címen (6).

Ugyancsak Benkő szójegyzékének felhasználásával készült Sigerusnak, Benkő tanítványának „Verzeichniss der Offizinellen Pflanzen" című latin–magyar–német–román nyelvű gyűjteménye (6, 12).

Boumgarten segesvári szász orvos nem ismerte Benkő szójegyzékét, de Erdély növényeit felsoroló művében Sigerus munkáját felhasználta: *Enumeratio stripium Magno Transsilvaniae Principatus* I–III. Vindabonoe (Viena) 1816. IV. köt., Szeben, 1846 (6, 12).

Benkő követője M. Fuss (1814–1883) szebeni botanikus is. Ezt bizonyítja a *Verzeichniss der pflanzen und der Wichtigsten Synonymen* 1846-ban, valamint „Alfabetische Zusammenstellung der ungarischen und deutschen Trüviolnamen" c. 1847-ben megjelent műve.

Micu Clainnak 1806-ban Budán kiadott „*Dictionarium Valachico Latini*", valamint az 1885-ben szintén Budán megjelent „*Lexiconul Budensis*" c. munkák (*Lexiconul de la Buda*), kiadásakor is felhasználták Benkő szójegyzékét a növénynevek közlésekor (6, 8, 12).

A „*Lexicon Bundensis*"-t, Sigerus és Fuss műveit felhasználva, Benkő gyűjteményéből közvetve több növénynev került Cipariu és Barițiu botanikai szótárába is (6, 12). 1842-ben a „*Nomina Vegetabilium*"-ot újra kiadták: I. Coteanu gondozásában: „*Prima listă numerelor românești de plante (București)*" címen. Úgyszintén Al. Borza: *Dicționar etno-botanic, cuprinzînd denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România (București 1968)* c. műben a szerző számos növény esetében feltünteti a Benkő féle gyűjtés növényneveit is (5).

Benkő József munkásságának a magyar botanikai szaknyelv fejlesztésében betöltött szerepéről Éder Zoltán írt tudománytörténeti munkát „*Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság*" címmel (Budapest, 1978).

„*Kovászna megye gyógynövényei (Sepsiszentgyörgy 1973)*" c. monográfiában Rácz Gábor és Kisgyörgy Zoltán közlik, hogy saját gyűjtésű Kovászna megyei „növénynevek közül egyesek változatlanul fennmaradtak Benkő óta"(9).

A teljesség igénye nélkül, a rendelkezésünkre álló adatokból próbáltuk bemutatni Benkő József botanikai szótárainak időtálló eredetiségét. A kétszáz éve megjelent „fűszeres" munkákat tartalmazó kötetek becses példányai iskola-könyvtárunk régi könyvgyűjteményének.

Rezumat

Colecția de cărți vechi a Liceului de matematică—fizică din Sfîntu Gheorghe, provine din Biblioteca fostului Colegiu Mikó, fondată în 1859. Prin donații, de-a lungul anilor s-a adunat în bibliotecă școlii un fond de carte de mare valoare bibliofilă. Articolul prezintă volumele curînd descoperite, în care au fost tipărite prima oară cele două vocabulare de botanică, aparținînd istoriografului și botanistului Benkő József.

Dicționarul botanic cu numiri de plante în limbile latină—maghiară—germană—franceză, sub titlul „*Nomenclatura botanică*" a fost publicat în 1783 în primul volum al colecției enciclopedice, redactată de Molnár János cu titlul „*Magyar Könyv-Ház*", editat la Bratislava. În al doilea volum a aceleiași colecții a fost publicat dicționarul botanic *Nomina Vegetabilium*, cu numiri de plante în limbile latină—maghiară—română. Aceste lucrări au avut mare influență asupra literaturii de specialitate și lexicografiei române,

maghiare și săsești din Ardeal, fiind primele culegeri de nume ale plantelor, așa cum a folosit și folosește poporul, prelucrând în ordinea științifică după sistema lui Linné. Volumele provin din donația Ferenczi și Mikó, intrând în posesia școlii în 1867, respectiv 1881.

KÖNYVÉSZET — BIBLIOGRÁFIA

1. BENKŐ JÓZSEF: *Transsilvania Generalis*. Kolozsvár, 1833.
2. BENKŐ JÓZSEF: *Nomenclatura Botanica*. Magyar Könyv-Ház, I. 317—432.
3. BENKŐ JÓZSEF: *Nomina Vegetabilium*. Magyar Könyv-Ház, II. 407—432.
4. BENKŐ SAMU: *Középkortól Európáig. A történetíró és Linne-követő Benkő József*. Korunk XXVII. 1968/8.
5. BORZA ALEXANDRU: *Dicționar etnobotanic*. București, 1968. 5.
6. ÉDER ZOLTÁN: *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság*. Budapest, 1978, 32—34, 60—686.
7. *Istoria științelor în România*.
Biologia I. Botanica generală. București, 1975. 15, 19, 21.
8. KELEMEN BÉLA: *Az új román—magyar nagyszótár szerkesztésének legfontosabb elvi és gyakorlati szempontjai*. *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények*. 1957. I. 1—4 sz. 34.
9. *Kovászna megye gyógynövényei*.
Sepsiszentgyörgy, 1973. 217—220.
10. MIKÓ IMRE: *Benkő József élete és munkái*. Pest, 1867.
11. MOLNÁR JÁNOS: *Magyar Könyv-Ház*. I.—IV. Pozsony, 1973.
12. POP EMIL: *Cei dintii culegători ai numelor românești de plante*. Țara Bârsei, 1930. II. 164—174. III. 234—244.
13. POP EMIL: *Figuri de botaniști români*. București. 1967. 8.
14. PINTÉR JENŐ: *Magyar irodalomtörténete*. Budapest, 1931. IV. 83.
15. SZABÓ ANDRÁS: *Benkő József*. Erdélyi Helikon 1938. XI. 2. 106—119.
16. SZINNYEI JÓZSEF: *Magyarország természettudományi és matematikai könyvészete 1472—1875*. Budapest, 1878. 530.
17. SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar Irók*. Budapest, 1891.
18. *Tudományos gyűjtemény*. Pest, 1820. IX. köt. 60—75.

